

Економічна теорія

Іван МАЛИЙ,
Олександр ТИЩЕНКО

**ЕВОЛЮЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО,
РЕГІОНАЛЬНОГО ТА ГЛОБАЛЬНОГО
В УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІКОЮ**

Резюме

Досліджено еволюцію дихотомії процесу регіоналізації економіки, її похідний характер від національної економіки та розмежування функцій управління на регіональному, національному та глобальному рівнях. Висунуто новий підхід до розгляду інституційних змін у взаємодії регіонального, національного та глобального в контексті їх нової функціональної ролі в розвитку економіки.

Ключові слова

Дихотомія, національна економіка, глобалізація, регіоналізація, теорії регіонального розвитку.

© Іван Малий, Олександр Тищенко, 2012.

Малий Іван, докт. екон. наук, професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Україна.

Тищенко Олександр, канд. екон. наук, ст. науковий співробітник, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Україна.

Класифікація за JEL: A10.

Сукупність нових викликів та проблем, що безперервно супроводжують функціонування цивілізації на початку XXI століття, потребують пошуку альтернативних методологічних підходів до аналізу нових тенденцій сучасного розвитку економіки. Перехід суспільства до радикально нового якісного стану, якому властиві загострення проблем ресурсного забезпечення економічного зростання, посилення перманентної циклічності, руйнування старих ієрархічних структур та формування нових мережевих систем, поглиблення глобалізації, регіоналізації, фінансизації та інноватизації економічних процесів, висуває перед науковцями питання адекватного оцінювання означених явищ з точки зору визначення вектору руху суспільства як органічної цілісності. Використання різних методологічних інструментів до дослідження призводять до різних теоретичних висновків, які лише відображають різні сторони складного суспільного організму. У цьому контексті В. Ойкен вірно відзначав, що метою і об'єктом пізнання теоретичних наук є всезагальне, основне в явищах, метою і об'єктом пізнання історичних наук – індивідуальні, або особливі, риси й ознаки світу пізнання. Обидва зазначені підходи є виправданими [1, с. 47]. Дослідження діалектики національного і регіонального передбачає використання досягнень не тільки в теоретичних та історичних науках, а й в економіці, економічній географії, управлінні, соціології тощо. Складність, нелінійність та суперечливість розвитку різних за своєю суттю та формами прояву явищ і процесів, які ще в минулому столітті носили відносно відокремлений характер, а на сьогодні перетворились на функціонально залежні одна від одної складові частини динамічного цілісного суспільного організму, відображають сучасну палітру всіх суспільних перетворень, які доволі неоднозначно трактують як науковці, так і представники органів масової інформації. У контексті зазначеного аналіз діалектики національного, регіонального та глобального в управлінні економікою набуває нового економічного змісту та потребує відповідного осмислення.

В означеному ряду сучасних особливостей розвитку **цивілізації розуміння еволюції національного, регіонального та глобального економічного розвитку, сучасних інституціональних змін у їх взаємодії** набуває важливого значення з огляду на наступне. По-перше, зростання масштабності та інтенсивності виробництва, з одного боку, та прискорення мобільності ресурсів, товарів і послуг – з другого, вступає в суперечність з інституційною структурою управління економікою, що сформувалась за останні століття. По-друге, інформаційна революція та формування мережевих структур є, на

сьогодні, вирішальними чинниками, що визначають нові параметри структурних зрушень суспільства в планетарному масштабі, видозмінюючи таким чином співвідношення елементів організації та управління економікою на національному, регіональному та глобальному рівнях. По-третє, до сучасних тенденцій розвитку цивілізації необхідно віднести й органічну взаємозалежність та взаємозумовленість між собою розвитку всіх сфер людської діяльності (економічної, соціальної, політичної, гуманітарної тощо), що висуває до методології дослідження використання принципів міждисциплінарного (екуменічного)¹ підходу та верифікації. По-четверте, зміна системи цінностей людини, ствердження її самодостатності та самоідентифікації, що супроводжується розвитком форм самоорганізації, висуває проблему індивідуалізованого підходу в управлінні економікою та посилення просторової локалізації, наслідком чого є посилення регіоналізації. По-п'яте, процесу глобалізації властиві не лише інтеграція та створення наднаціональних органів управління, а й процеси міжкrajнгової регіоналізації та ствердження нової ролі національної економіки, від імені якої держава виступає активним гравцем – господарським суб'єктом глобальної економіки, що й актуалізує проблему співвідношення національного, регіонального та глобального в управлінні сучасними економічними системами.

Актуальність дослідження означеної проблеми зумовлено також наступними новими явищами розвитку суспільства. Процес поглиблення глобалізації, що характеризується новою роллю національних економік в формуванні єдиного світового ринкового простору і який супроводжується постійно повторюваними локальними та світовими фінансово-економічними кризами, засвідчив неоднорідну залежність кожної країни від світової кон'юнктури. По-друге, посилення нерівномірності соціально-економічного розвитку окремих регіонів та кластерів усередині країни, та збільшення розриву між багатими країнами Півночі та бідними – Півдня, радикальним чином змінює інституційну архітектуру, що потребує адекватних змін в інститутах регулювання на національному та глобальному рівнях. Крім того, затяжний характер сучасної світової фінансово-економічної кризи є підтвердженням неспроможності теоретичних концепцій обґрунтовувати практичні заходи щодо регулювання економіки, що також слугує підставою для переосмислення усталених теоретичних доктрин та розробки нових підходів до розуміння нових вищезазначених ускладнювальних суспільних процесів, серед яких виділяються нова якість інституту держави, функціональна роль національної та регіональної економік як суб'єктів глобального ринку та об'єктів управління суспільством.

Ретроспективний аналіз економічної думки свідчить, що в історичні періоди циклічних коливань, коли відбуваються епохальні зрушення в індустріальному розвитку, активізується роль держави в економіці, на порядок денний в економічних дослідженнях висуваються питання суперечливого

¹ Детальніше про суть екуменічного підходу див. [2, с. 7–19].

критичного осмислення нових явищ та процесів, що проявляються в різних сферах розвитку суспільства. До першої великої наукової дискусії, що мала місце в історії економічної думки, слід віднести невиправдані, з позицій сьогодення, теоретичні суперечки між представниками класичної політичної економії та історичної школи, а також соціального напрямку². Ідеться про тривале протистояння тверджень класиків політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Н. Сеніор, Ж. Б. Сей, Дж. С. Мілль) щодо універсальності ринкових економічних законів і теоретиків історичної школи і соціального напрямку (Ф. Ліст, В. Рошер, Г. Шмоллер, Б. Гільдебрандт, В. Зомбарт, М. Вебер, В. Ойкен) – про національні особливості господарського розвитку.

Крім того, сучасний етап розвитку цивілізації також характеризується елементами радикальної трансформації суспільства, до яких слід віднести: інформаційну революцію, поглиблення глобалізації та посилення культурної самоідентифікації державотворення, загострення фінансово-економічної нестабільності світового господарства та рух національних економік до самозбереження. Тобто, як і два століття тому, знову доволі актуально постає питання вже не тільки зростання національного багатства, а в першу чергу національної економічної безпеки держави. Нові інституційні та глобалізаційні умови господарювання не могли не вплинути на суть, форми прояви та взаємодію національного, регіонального та глобального в розвитку економічної системи та суспільства загалом.

Запровадження в науковий лексикон дефініції «національна економіка» не є випадковим явищем, це закономірна реакція на зміну об'єктивної реальності. Відкриття класиками політичної економії природних законів суспільного розвитку, «економічної людини», економічного лібералізму та фритредерства перетворились на домінуючу доктрину формування цивілізаційних цінностей наступних двох століть. Водночас, як засвідчує аналіз сьогоденних тенденцій, незважаючи на універсальність ринкових законів, кожна країна характеризується властивими їй особливостями національного господарювання, економічної культури, рівня виробництва національного доходу та споживання³. Представники історичної школи якраз і започаткували вчення про національну специфіку економічного розвитку.

Використання категорії «національна економіка» було здійснено представниками історичної школи задля виокремлення та концентрації уваги науковців та політиків на особливостях розвитку кожної країни, які історично та

² Це знайшло своє підтвердження в формуванні витоків таких економічних шкіл: класичної політичної економії, історичної школи та школи географічно-просторового напрямку, що мало місце в XIX столітті.

³ «Метою та об'єктом пізнання теоретичних наук являється всезагальне, основне в явищах, метою і об'єктом пізнання історичних наук – індивідуальні, або особливі, риси й ознаки світу пізнаваного світу. Обидві досліджувані мети, особливо в народно-господарській сфері, однаково правомочні» – Ойкен В. Основы национальной экономики. Пер. с нем./ Общ. ред. В. С. Автономова и др. – М.: Экономика, 1996. – 357 с.

об'єктивно зумовлені, тим самим розкривши обмеженість універсальних ринкових законів функціонування економіки⁴. Така постановка питання набувала особливої практичної значущості в країнах Західної Європи в середині XIX століття, коли гостро стояло питання вибору конкретних напрямів економічної політики держави. Представники англійської класичної політичної економії захищали універсальну політику відкритої вільної торгівлі, тоді як представники німецької історичної школи – за диференційований підхід. Економічно розвинена Англія була зацікавлена в розширенні ринків збуту своїх товарів, тоді як наукова еліта Німеччини в особі представників історичної школи сформулила нову теорію національного економічного розвитку та протекціоністської політики, що дало змогу цій країні вже через півстоліття бути індустриально розвинутою країною.

Дослідження еволюції національного і регіонального потребує розгляду означеного явища з позицій єдності історичного і логічного, сходження від загального до одиничного, від абстрактного до конкретного. Ретроспективний аналіз економічної думки дає змогу виокремити історичну логіку трактування «нації» як: географічного простору (Д. Рікардо), регіону з державними кордонами мобільності факторів виробництва (Дж. С. Мілль), сукупності індивідів і груп, що підкоряються державі та наділені монополією правом використовувати державну систему примусу (Ф. Перу), центр економічної діяльності, що відрізняється за своєю природою (сільське господарство, промисловість тощо), за своїм походженням (індивідуальні, державні та ін. підприємства), за своїм характером (конкуренція, монополія тощо) (Р. Бар). Еволюція вчення про національну економіку, як свідчить аналіз праць означених авторів, базується на виокремленні та інтерпретації спочатку категорії «регіон»⁵, що поступово еволюціонувала в «національну економіку».

Формування просторової (регіональної) економіки як наукового напрямку розпочалось у першій половині XIX століття і тривало понад 100 років.

Появу даного напрямку в економічній науці об'єктивно було зумовлено тим, що дослідження економічних проблем лише через призму ринкового фундаменталізму, які домінували протягом тривалого часу, виявились неспроможними враховувати та пояснювати особливості та специфіку функці-

⁴ Г. Шмоллер обґрунтував генетичний код національної економіки, який формується під впливом соціально-історичних, національно-психологічних, етнічних і навіть антропологічних факторів.

⁵ Період становлення класичної політичної економії та історичної школи (історичної політичної економії) є відображенням реалій суспільного розвитку в Західній Європі XVI–XIX століть, коли активно розвивались два логічно протилежні процеси: з одного боку, розвиток ринкових відносин (торгівля, конкуренція, вивіз товарів тощо) вимагав безмежної свободи, з іншого – ствердження ознак державності в багатьох країнах Європи супроводжувалось формуванням різного роду бар'єрів на шляху руху товарів, що знайшло свою аргументацію в концепції меркантилістів.

онування національних економік, спираючись лише на загальноекономічні індикатори та тенденції, без урахування територіальних чинників.

На початковому етапі зусилля дослідників (Й. Тюнен, В. Лаунхардт, А. Вебер, В. Кристаллер) ґрунтувались на єдиному методологічному підході – розглядаючи економічні проблеми розміщення у просторі, автори виходили з мікроекономічних інтересів окремого підприємства або галузі. Цінність праць перших вчених з проблем просторової економіки полягає в тому, що ними були запропоновані кількісні методи оцінки ефективності розміщення тих чи інших галузей та підприємств, що послуговувало в майбутньому основою для розроблення та застосування методів моделювання при прогнозуванні розвитку національної економіки, у тому числі на регіональному рівні.

Згодом німецький учений А. Льош уперше в економічній науці розглянув територіальний простір не на рівні окремих підприємств чи поселень, а на рівні економічних регіонів, завдяки аналізу таких чинників, як податкова система, технічний прогрес, близькість до державного кордону, міжрегіональна конкуренція [3]. Така постановка проблеми знайшла схвальну оцінку серед економістів. Так, наприклад, М. Блауг зазначав, що Льош рухається в бік створення сучасної макроекономічної теорії міст і регіонів та віддаляється від мікроекономічної теорії розміщення підприємств в традиціях Лаунхардта та Вебера, а сама назва роботи найкращим чином відображає її завдання – виявити зв'язки між економічними районами та державами [4, с. 581].

Подальший розвиток ідеї А. Льоша щодо необхідності застосування макроекономічного підходу при дослідженні питань просторового розвитку національної економіки отримали в дослідженнях Е. Гувера [5] та У. Ізарда [6]. З цього часу (друга половина ХХ ст.) макроекономічний підхід при розгляді просторових проблем став домінантним у дослідженнях зарубіжних учених.

Розуміння важливості впливу регіональних факторів на загальний розвиток національних економік та необхідність їх урахування спонукали науковців до проведення поглиблених досліджень проблем просторового економічного розвитку, результатом яких стало розроблення низки теорій. Окремі положення цих теорій мають практичну спрямованість та не втратили своєї актуальності донині, особливо в частині рекомендацій щодо здійснення державної регіональної економічної політики.

Найбільш відомими теоріями, розробленими вченими різних країн, стали: теорія поляризованого розвитку (Г. Мюрдаль – Швеція) [7], теорія «полюсів зростання» (Ф. Перрокс (Ф. Перру), Ж. Будвіль, Х.Р. Лаусен, П. Потье – Франція) [8], теорія «центр-периферія» (Дж. Фрідман – США) [9], теорія дифузії інновацій (Т. Хегерстарнд – Швеція) [10] та її розвиток у моделі «вулкану» (Х. Гірш), теорія економічного районування (біля витоків якої стояли радянські вчені М. Баранський та М. Колосовський, пізніше даний напрям був розвинутий М. Некрасовим) [11, 12], теорія промислових кластерів (М. По-

ртер – США) [13, 14] та розвиток на її основі теорії регіональних кластерів (М. Енрайт – США), теорія розміщення (Х. Бос – Нідерланди) [15], теорія розміщення промислових комплексів (К. Рітчер, С. М. Стрейт Цамански) [16–18], нова економічна географія» (П. Кругман) [19–21].

Активні дослідження проблем просторового розвитку не залишилися поза увагою вчених й наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., що є свідченням їх актуальності для обґрунтування конкретних напрямів практики державного управління економічним розвитком в сучасних умовах глобалізації та на перспективу.

У даний час науковці розвивають такі, вкрай потрібні для сьогодення, найновіші напрями досліджень, як розвиток регіональної конкуренції (концепція конкурентного регіоналізму – автори М. Keating та J. Loughlin [22]; концепція конкуренції міст – Ch. Jensen-Butler, A. Shachar, J. Van Weesep [23]; концепція техноміст – J. Donwvey та J. McGuigan [24]; європейська регіональна конкурентна модель – J. Simme [25]); дивергенції та конвергенції розвитку регіонів (В. Чужиков [26]); поглиблення та особливостей розвитку процесів регіоналізації, у тому числі європейської регіоналізації (U. A. Wannop [27], М. McGinnis [28]); поєднання процесів регіоналізації та глобалізації (В. Міхеєв [29]); розвитку транскордонного співробітництва (G. Rongxing [30], Н. Мікула [31]) тощо.

На наш погляд, сучасне збурення процесів регіоналізації, хоч і набуває стійких тенденцій, але з позицій інституційних змін залишається ще перехідною формою нового економічного порядку. Маємо на увазі той факт, що будь-які організаційно-правові регіональні економічні утворення є похідними інститутами від інституційної архітектури держави та національної економіки.

Регіональне існує лише за необхідності вирішення проблем та досягнення тимчасових цілей. **Регіональне є похідним від національного, яке й визначає її межі. Це однаковою мірою стосується як процесів регіоналізації всередині країни, так і міжкраїнової регіоналізації.** Насамперед це стосується сфери управління, коли регіональні організаційно-управлінські утворення наділяють відповідними повноваженнями щодо вирішення визначених інституційних завдань, які на них покладають. **Суть полягає в тому,** що держава, як вихідна і базова інституція національної економіки, суб'єктивно визначає межі та конкретні організаційно-економічні форми регіональних утворень та інститути управління ними.

Становленню «регіонального» передують виокремлення в науці таких категорій, як ареал, зона, район. Спільною рисою всіх зазначених дефініцій є відокремлення території за властивою їй ознакою, а відмінність між ними простежується в сукупності особливих ознак, що відображають специфіку цієї території. Складність та глибина відмінностей територій зростає при переході від ареалу до зони, а далі – й до району. Тобто регіон є специфічною територією, яка відрізняється від інших територій сукупністю таких факторів:

геополітичне та економіко-географічне значення; природно-кліматичні умови; підприємницький клімат та інвестиційна привабливість, екологічне становище; ресурсне забезпечення, ємність ринку тощо.

Парадокс еволюції дихотомії національного і регіонального – в тому, що, виокремившись із «регіонального», національна економіка за останні два століття пройшла тривалий шлях своєї інституціоналізації, перетворившись на сучасному етапі в активного суб'єкта й об'єкта глобальної економіки. Розвиток економічних процесів за останні два століття здійснювався, значною мірою, у національних (державних) межах, що в макроекономічній теорії отримало назву «закритої економіки». Власне, усі макроекономічні моделі економічної рівноваги та державного регулювання економіки побудовано на локалізації економічних процесів у національних рамках⁶. Водночас масштабність обсягів виробництва, мобільність ресурсів, ускладнення обміну результатами діяльності та інституційні зміни в системі цінностей людини та її поведінки призвели до виникнення суперечностей між методами регулювання національної економіки та її цілями, що актуалізувало проблему регіонального розвитку в новому інституційному середовищі. Тобто, за законами діалектики, національне, виникнувши з регіонального на початковому етапі формування державності та ринкової економіки, вступає в суперечність зі своєю сутністю, продукуючи таким чином виокремлення регіонального, базуючись на сучасних інституційних змінах та активних процесах глобалізації. Така реальність світу не могла не спричинити появи палітри різних точок зору на цей процес, що також актуалізувало проблему наукової інтерпретації діалектики національного – регіонального – глобального.

Однак характерною рисою та водночас парадоксом розвитку світової наукової думки стало ігнорування класичними економічними теоріями територіальних особливостей розвитку соціально-економічних процесів, на що неодноразово звертали увагу відомі вчені – М. Блауг (Англія) Х. Бос (Нідерланди), П. Кругман (США). За слушним зауваженням останнього, «економіка існує та посідає місце на мапі...» [32].

Таке нерозуміння значущості регіональних факторів суттєво ускладнило й продовжує ускладнювати теоретичне обґрунтування макроекономічної та регіональної політики держави (які, по суті, мають бути синхронними та взаємодоповнювальними), а, отже, призводить до зниження ефективності заходів держави щодо управління темпами розвитку національної економіки.

Предметом національної економіки виступає пізнання конкретних феноменів в їх часовій та просторовій визначеності і конкретних форм прояву

⁶ У зв'язку з активізацією процесів інтернаціоналізації та глобалізації економіки на рубежі XX та XXI століть, економісти дедалі більше уваги почали приділяти теорії регулювання в умовах «відкритої економіки» – Див., наприклад, «Модель Манделла-Флемінга» (Радіонова І. Ф. Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. – К.: Таксон, 2004. – 348 с. – С. 288–300).

змінюваності всезагальних економічних явищ і законів: обміну, ціни, ренти, попиту, пропозиції, законів росту продуктивності праці, концентрації капіталу, грошового обігу тощо. На відміну від класичної та неокласичної теорії, яка аналізує елементи всезагального в економічних явищах, теорія національної економіки пов'язана з пізнанням конкретного, а точніше індивідуального, включаючи й вартісний вимір форм прояву універсальних економічних тенденцій розвитку [1, с. 46]. В економічній літературі відзначається органічна цілісність національної економіки, якій властиві такі загальні ознаки [33, с. 24]: тісні економічні зв'язки між суб'єктами господарювання на основі поділу праці; загальний економічний простір, що характеризується єдиним економічним законодавством; запровадження єдиної грошової одиниці; загальною фінансовою і грошово-кредитними системами; існування держави як єдиного економічного центру, що виконує регулювальну та координувальну роль за допомогою інструментів макроекономічної політики; загальна система економічного суверенітету; територіальна цілісність. Великим світовим науковим здобутком економічної науки є розробка системи національних рахунків⁷, що на сьогодні перетворилась на визначальний практичний інструментарій вимірювання макроекономічних параметрів та динаміки розвитку національної економіки.

Розкриття гносеологічних витоків формування національної економіки необхідно шукати в аналізі держави як вихідної базової інституції, що якраз і визначає просторові, історичні та економічні межі її (національної економіки) функціонування. Тільки держава, як суспільний феномен, залишається протягом кількох тисячоліть за своєю інституційною роллю найбільш стійкою організацією, у межах якої відбувається кругообіг матеріальних і фінансових ресурсів, вимір продуктивності та ефективності суспільної діяльності, добробуту населення та суспільного прогресу. Слід визнати, що типологія держави змінюється, змінюються її функції, масштаби діяльності, взаємовідносини між самим державами, але конституючі правила людської діяльності, що визначаються державою, як тисячі років тому, так і сьогодні, залишаються визначальними стосовно всіх інших сфер діяльності, у тому числі й економіки та управління суспільством.

Інституційну основу національної економіки становить держава, тому що вона є найвищою, всеохоплювальною та стійкою (протягом кількох тися-

⁷ Система національних рахунків розроблена статистичною комісією ООН і з кінця 60-х років пропонується всім країнам як стандартна система обчислення статистичних показників національної економічної діяльності. Суттєвий внесок у розробку сучасної СНР зробили американський економіст Саймон Кузнец (1901–1985 рр.) і англійський економіст Ричард Стоун. Першими країнами, які почали використовувати СНР, були Англія, США, Франція, Німеччина, скандинавські країни. Сьогодні систему національних рахунків використовують практично всі країни світу (Кириленко В. В. Економіка [Текст] : Навч. посібник / В. В. Кириленко. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 154 с.).

чолить) організацією, що забезпечує єдність громадян та суб'єктів господарювання в просторових і часових межах і підпорядковує їх діяльність для досягнення суспільно визначених цілей. Базові політичні, соціальні та правові норми утворюють основу розміщення виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних благ [34, с. 688]. Інституційне середовище визначає основний напрям розвитку системи, напрям і швидкість інституційних змін, а також ті орієнтири, на основі яких відбувається формування і відбір найбільш ефективних економічних і соціальних інститутів. Рівень розвитку інституційного середовища й визначає специфіку національної економіки, а також відносно відокремленість від неї процесів регіоналізації.

З позицій співвідносності загального, особливого та одиничного, регіон недостатньо розглядати лише через призму його географічних, культурних та ресурсних особливостей. При аналізі сучасного стану розвитку регіонального необхідно враховувати насамперед радикальні зміни інституційного характеру, що мають місце в сучасному суспільстві. Сьогодні регіон перетворився на новий інституціональний фактор економічного прогресу, завдяки якому розвиток суспільства набуває нових рис.

Зростання значимості регіонального зумовлено, на наш погляд, такими обставинами. По-перше, наростання масштабності виробництва товарів та послуг, особливо прискорення мобільності їх руху та пошуку нових ринків не вміщується в старі інституційні рамки національної та світової економік, що не могло не позначитись на відповідних формах регіоналізації. По-друге, розвиток мережевої економіки вступив у суперечність із застиглою ієрархічною системою управління, що також стало передумовою регіональної активізації. По-третє, у пошуках напрямів підвищення ефективності виробництва підприємницька діяльність зосереджується не лише на граничному продуктивному використанні класичних факторів виробництва (праці, капіталу, підприємництва та інновацій), а й на використанні фактору простору, що відображає нерівномірність інтенсивного використання ресурсів і рівнів споживання. Особливо цей чинник реалізується при міжкрайовій регіоналізації, оскільки існує відмінність між країнами щодо наповнюваності та щільності ринків. По-четверте, потреба у вирішенні екологічних та соціальних проблем у регіоні також сприяє активізації регіональної господарської діяльності, що набуває відповідних організаційно-економічних форм (вільні зони, міста-порти, регіональні союзи, тощо).

Найновіший етап еволюції національного та регіонального і протиріч між ними, який ще потребує наукового осмислення, розроблення методичних підходів щодо їх моніторингу та обґрунтування з метою прийняття адекватних управлінських рішень супроводжується активною **дерегіоналізацією (як внутрішньокрайовою, так і міжкрайовою)** соціально-економічних процесів з регулятивної точки зору, яку можна охарактеризувати таким чином:

1) Проживання та трудова діяльність великої кількості населення в різних регіонах країни або навіть у різних країнах (мігранти-заробітчани) та неконтрольовані державою грошові ін'єкції в економіку. Як наслідок – спотворена оцінка результатів економічної діяльності (як у регіонах проживання мігрантів, так і в регіонах, де вони працюють), неадекватність соціальної допомоги певним групам населення їх справжньому матеріальному становищу, невідповідність бюджетних надходжень реальним потребам територій тощо.

2) Можливість, завдяки сучасним засобам комунікації, обміну інформацією та чинному правому полю, здійснювати підприємницьку діяльність та управляти нею без жорсткої прив'язки до конкретних територій (створення філій, представництв, дочірніх компаній), що значно ускладнює контроль за дотриманням законодавчих норм, сприяє зловживанням в економічній сфері та, знову ж таки, асиметричному розподілу фінансових ресурсів, зокрема податкових надходжень, до регіональних бюджетів.

3) Неспівпадіння, завдяки високим можливостям щодо пересування населення (розвиток транспортної інфраструктури та швидкісних засобів пересування), місць отримання доходів та їх витрачання, що ускладнює оцінку реального життєвого рівня населення та робить абсолютно неефективними зусилля влади щодо впливу на розвиток соціальної сфери.

4) Розвиненість фінансових інститутів, сучасних форм, засобів та способів здійснення платежів, а також значна територіальна різниця (особливо міжкраїнова) у вартості «споживчого кошика» призводять і вже призвели до зміни масової свідомості людей, які швидко пристосовуються до нових можливостей щодо забезпечення високої якості життя без докладання особливих зусиль.

Як приклад можна навести іноземців, які тимчасово (а фактично це перетворюється на постійне проживання) переїзять в Україну, без зміни громадянства, знімають житло і живуть на доходи, які отримують від своєї країни, зокрема пенсії чи соціальну допомогу. (Інформація для роздуму – пенсії науковців у розвинутих європейських країнах становлять близько 3000 євро, а вчителів середніх шкіл – 2200–2500. Такі доходи сьогодні здатні забезпечити гідний рівень життя в Україні та пристойний рівень споживання матеріальних благ).

Результатом стає руйнування класичних багатвікових уявлень про необхідність дотримання способу життя, який можна описати ланцюжком:

Суспільно корисна праця —> *відповідні доходи* —> *високий рівень життя*.

Тобто макроекономічні теорії для закритої економіки в сучасних умовах не спрацьовують.

Зазначені процеси сьогодні ніяким чином не враховують уряд при розробленні макроекономічної політики, визначенні конкретних напрямів розвит-

ку окремих територій, а в масштабах держави вони посилюють соціально-економічні диспропорції через неволодіння органами державної влади реальною ситуацією стосовно потреб населення, його реальних доходів, відсутністю можливостей фінансового забезпечення розвитку соціальної інфраструктури.

Усе це потребує нового погляду на еволюцію процесів «національного» та «регіонального», а також теоретичного обґрунтування оцінки рівня розвитку як національних економік, так і їх окремих територіальних утворень.

Дослідження розвитку національного та регіонального дає змогу, на наш погляд, здійснити синтезований ретроспективний аналіз становлення та взаємодії всіх вищезазначених чинників, розглянути нові контури розвитку цивілізації. Окрім цього, конкурентоспроможність національної економіки дедалі більшою мірою залежить від регіональних чинників (характеру просторового розміщення виробництва, наявності та стану інфраструктури, особливостей господарських зв'язків між окремими регіонами всередині країни та їх зв'язків із зовнішнім світом), від стану поширення інновацій, вирішення міграційних, екологічних та соціальних проблем, що можливо на сьогодні лише за умов об'єднання міжкраїнових зусиль. Свідоме регулювання темпів і пропорцій у кожному регіоні, у міжрегіональному розрізі потребує відповідного узгодження з темпами і пропорціями розвитку народного господарства загалом, а в ефективності управління найважливішого значення набуває проблема «методології і методики узгодження рішень, що готуються на різних рівнях управлінської ієрархії, у тому числі загальнонаціональному і регіональному» [35, с. 24]. Національне і регіональне в умовах поглиблення глобалізації перетворилось на реальний чинник прогресу як цивілізації загалом, так і розвитку національних економік, а організаційно-економічні їх форми почали визначати нове сучасне інституційне середовище. Розуміння діалектики національного та регіонального в економіці дасть змогу розробити адекватні інструменти управління та підвищити ефективність впливу інституту держави на розвиток цивілізації.

Сучасна криза цивілізаційного прогресу та суспільних наук висуває на порядок денний проблему наукової розробки нового бачення суспільних структурних зрушень, серед яких можна спостерігати нові організаційно-економічні форми взаємодії національного і регіонального. У цьому контексті методологічно вірним є застереження В. Ойкена про те, що існує лише один реальний світ, пізнання якого з усіма великими проблемами є метою будь-якої науки. Водночас, діалектика національного і регіонального не вписується в сьогоденну структуру суспільних наук, коли виділяються соціальні, правові, політичні, економічні та інші складові суспільних наук. «Поділ наук на різні класи, – зазначає В. Ойкен, – є суто літературним, книжковим прийомом, він не має стосунку до життя, а тому не відіграє жодної практичної ролі» [1, с. 47]. Справді, сьогоденні реалії свідчать про активізацію процесів організа-

ційно-економічного оформлення міжкраїнової регіоналізації, яке акумулює в собі видозміни економічного, політичного та правового.

Поглиблення інтернаціоналізації світового господарства в другій половині ХХ століття є ознакою завершення процесу формування відокремлених національних економік і початком нового етапу – етапу міжкраїнової інтеграції. У цьому контексті доволі слушною є думка, що «уровень развития национальной экономики, определяющий ее положение в мировой экономической системе, оценивается степенью использования национального богатства для обеспечения высокого уровня качества жизни населения, национальной безопасности и конкурентоспособности страны на международных рынках товаров, услуг и капиталов» [36, с. 40]. Теорія визначення рівня розвитку національної економіки базується на використанні макроекономічних агрегованих показників, що відображають ефективність використання національного багатства, та на показниках, що вимірюють конкурентоспроможність та безпеку національної економіки.

З позицій критеріїв простору та часу, національна економіка, інституційною основою якої є держава, характеризується предметною визначеністю: вона має організацію, чітко визначені територіальні межі та сталу, публічно і юридично визнану суспільством, назву. Кожна національна економіка має власну історію. Водночас регіон чи район у контексті економічного, не є ні політичною, ні адміністративною одиницею⁸. Ми використовуємо слова «район» і «регіон» як синонімічні терміни, що визначають специфіку поєднання природних і економічних факторів, створюючи таким чином однорідність економічної та соціальної інфраструктури. Регіон – це цілісна ділянка території, яка характеризується однорідністю у своїй основі і яка не має чітких меж. В економічній і географічній науках під регіоном можуть розуміти як невелику територію, так і доволі великий простір (наприклад, східноазіатський регіон).

XXI століття відзначається збуренням активності регіоналізації як економічного фактора прогресу суспільства. Ствердження науки регіонознавства є теоретичним відображенням реальності процесів, що набувають особливого значення в сучасний період⁹. Про актуальність і значущість проблеми регіоналізації свідчить хоча б той факт, що 4 грудня 1996 р. понад 300 європейських регіонів з різними територіями та політико-адміністративним устроєм прийняли Декларацію про регіоналізацію в Європі, ініціатором якої виступила Ассамблея регіонів Європи.

⁸ У вітчизняній науці дуже часто застосовують одні й ті ж терміни для позначення різних за своєю сутністю явищ. Так, наприклад, слово «район» виживають як географічний термін для пояснення економіко-географічної території, а також використовують для позначення політичної адміністративної одиниці.

⁹ Вагомий внесок у розробку проблем регіоналізації внесли Є. Воротін, З. Герасимчук, А. Гранберг, М. Долішній, В. Лексин, В. Чужиков, А. Швецов та ін.

Концепція подальшої регіоналізації державного управління соціально-економічним розвитком у найближчій перспективі повинна набути конкретного наповнення, широко використовувати переваги міжнародного регіонального співробітництва, у тому числі формування транскордонних мереж і міжрегіонального співробітництва з країнами Євросоюзу, Російською Федерацією, Республікою Білорусь; розвиток «єврорегіонів» і програм транскордонного співробітництва (насамперед у напрямі «Польща – Білорусь – Україна», «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна») [37, с. 96].

Підсумовуючи, зазначимо, що пропоновані методологічні підходи щодо розгляду єдності та протиріч національного і регіонального мають розроблятися і втілюватися у вигляді конкретних управлінських рішень сучасної стратегії й тактики соціально-економічної політики держави.

Від теорії розуміння діалектики національного і регіонального залежить й ідеологія державотворення, формування вираженої державної національної економічної політики та розробка нових стандартів підготовки фахівців з економіки, що має доленосне значення для забезпечення конкурентоспроможності економіки України.

Література

1. Ойкен В. Основы национальной экономики: Пер. с нем. / Общ. ред. В. С. Автономова и др. – М.: Экономика, 1996. – 357 с.
2. Малий І. Й., Диба М. І., Галабурда М. К. Держава і ринок: філософія взаємодії: Монографія / За заг. та наук. ред д-ра екон. наук, проф. І. Й. Малого. – К.:КНЕУ, 2005. – 358 с.
3. Леш А. Пространственная организация хозяйства. – М.: Наука, 2007. – 662 с.
4. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ., 4-е изд. — М.: Дело Лтд, 1994. — 720 с.
5. Hoover E. M. The Location of Economic Activity. – New York, Toronto, London. – McGRAW-HILL BOOK COMPANY, INC. – 1948. – 336 p.
6. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. – М.: Прогресс, 1966. – 659 с.
7. Myrdal G. Economic theory and under-developed regions / G. Myrdal. – N.Y.: Harper & Row, 1957. – P. 34.
8. Перру Ф. Экономика XX века (див. у: Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / Сопред. редкол. Г. Г. Фетисов, А. Г. Худоко-

- рмов. – Т. 4. Век глобальных трансформаций / Отв. ред. Ольсевич. – М.: Мысль, 2004. – 942 с. – С. 402–414.
9. Friedmann J. Regional development policy / John Friedmann. – A Case Study of Venezuela — MIT Press, 1966. — 279 p.
 10. Hagerstrand T. Innovation diffusion as a spatial process / T. Hagerstrand. – Chicago: University of Chicago Press, 1967.
 11. Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования. – М.: Мысль, 1969. – 336 с.
 12. Некрасов Н.Н. Региональная экономика: теория, проблемы, методы. – 2-е изд. – М.: Экономика, 1978. – 344 с.
 13. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В. Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
 14. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ.: уч. пос. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2001. – 495 с.
 15. Бос Х. Размещение хозяйства. – М.: Прогресс, 1970. – 157 с.
 16. Richter C. The impact of industrial linkages on geographic association // *Journal of Regional Science*. – 1969. – V. 9.
 17. Streit M. Spatial association and economic linkages between industries // *Journal of Regional Science*. – 1969. – V. 9.
 18. Czamanski S. Identification of industrial clusters and complexes: a comparison of methods and findings // *Urban Studies*. – 1979. – V. 16.
 19. Krugman P. Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade // *American Economic Review*. – 1980. – Vol. 70, No 5. – P. 950–959.
 20. Krugman P. Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade // *Journal of International Economics*. – 1979. – Vol. 9, No 4. – P. 469–479.
 21. Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography // *Journal of Political Economy*. 1991. Vol. 99, No 3. P. 483–499.
 22. Keating M., Loughlin J. The Political Economy of Regionalism. – London – Portland: Frank Cass, 1997. – 491 p.
 23. *European Cities in Competition* / Ed. By C. Jensen-Butler, A. Shachar, J. Van Weesep: Brookfield, Vermont: Avebury, 1997. – 530 p.
 24. Donwvey J., McGuigan J. *Techno-cities*. – London: Save Publication, 1999. – 500 p.
 25. Simme J. (ed.). *Innovative Cities*. – London: Spoon Press, 2001. – 254 p.

26. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: Монографія. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.
27. Wannop U. A. The Regional Imperative: Regional Planning and Governance in Britain, Europe and the United States. – London: Jessica Kingsley, 1995. – 441 p.
28. McGinnis, M. Bioregionalizm. – London: Routledge, 1999. – 525 p.
29. Михеев В. Логика глобализации и интересы России // Pro et Contra/ – 1999. – Т. 4. – № 4. – С. 49–64.
30. Rongxing G. Border – Regional Economics: Contribution to Economics. – Heidelberg: Physica Verlag, 1996. – 185 p.
31. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
32. Кругман П. Пространство: последний рубеж. // Пространственная экономика, 2005. – №3. – С. 121–126.
33. Національна економіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [Білоцерковець В. В., Завгородня О. О., Лебедева В. К. та ін.]; За ред. В. М. Тарасевича – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
34. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция / О. И. Уильямсон. – СПб.: Лениздат; CEV Press, 1996. – 702 с.
35. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. – К.: Наукова думка, 1994. – 219 с.
36. Градов А. П. Национальная экономика. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 240 с.
37. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.

Стаття надійшла до редакції 10 травень 2012 р.